

ارتباط هوش معنوی با تاب آوری روان شناختی در دانشجویان

میترا نیک آمال*

نسرین شادمان فر**

چکیده

پژوهش حاضر با هدف پیش‌بینی تاب آوری روان‌شناختی براساس هوش معنوی در دانشجویان انجام شد. نمونه‌ای شامل ۴۵۰ دانشجو (۲۲۰ پسر و ۲۳۰ دختر) رشته‌های مختلف از چهار دانشگاه تهران، تربیت مدرس و تهران مرکزی و علوم تحقیقات شهر تهران به شیوه نمونه‌برداری خوشه‌ای انتخاب شدند. آزمودنی‌ها به پرسشنامه تاب آوری (کانر و دیویدسون، ۲۰۰۳) و پرسشنامه هوش معنوی سهرابی و ناصری (۱۳۸۷) پاسخ دادند. نتایج همبستگی و تحلیل رگرسیون حاکی از آن بود که رابطه معنادار و مثبت بین تاب آوری روان‌شناختی و هوش معنوی وجود دارد. همچنین تاب آوری دانشجویان توسط هوش معنوی با چهار مؤلفه خودآگاهی متعالی، تجارب معنوی، شکیبایی و بخشش، قابل پیش‌بینی است.

واژگان کلیدی: تاب آوری روان‌شناختی، هوش معنوی، دانشجویان

---

niamal80@yahoo.com

Email:paiz.mohamad@yahoo.com

* مدرس گروه روان‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی

** کارشناس ارشد روان‌شناسی تربیتی

مقدمه

در دو دهه اخیر هوش معنوی^۱ از اهمیت روزافزونی در رویکرد روان‌شناسی مثبت و روان‌شناسی تحولی برخوردار شده است. معنویت^۲ یکی از ابعاد انسانیت است که شامل آگاهی و خودشناسی و نیاز فراتر رفتن از خود در زندگی روزمره و یکپارچه شدن با کسی فراتر از خودمان قلمداد می‌شود و امر همگانی با درجات و جلوه‌های متفاوت مانند هشیار یا ناهشیار، ساده یا پیچیده، متحول یا تحول نیافته می‌باشد (وگان^۳، ۲۰۰۲، جانسون^۴، ۲۰۰۱، نازل^۵، ۲۰۰۴). معنویت عبارتست از ارتباط با وجود متعالی. و تنظیم زندگی فردی براساس ارتباط با وجود متعالی و درک حضور متداوم و دائمی وجود متعالی در هستی معنادار، جهت دار الهی و هماهنگ و سازمان‌یافته است که شامل باور به رشد و بالندگی انسان در مسیر عبور از موانع و مسایل زندگی می‌باشد (غباری بناب، سلیمی، سلیمانی، نوری مقدم، ۱۳۸۷). هوش معنوی امری شناختی-انگیزشی است که شامل مجموعه‌ای از مهارت‌های سازگاری و منابعی را که حل مسئله و دستیابی به هدف را تسهیل می‌کنند معرفی می‌نماید و انجام سازگاران و کاربردی این مهارت‌ها در موقعیت خاص و زندگی روزمره می‌باشد. به عبارتی دیگر مفهوم هوش معنوی دربردارنده نوعی سازگاری و رفتار حل مسئله است که بالاترین سطوح رشد را در حیطه‌های مختلف شناختی، اخلاق، هیجانی، بین فردی و ... شامل می‌شود و فرد را در جهت هماهنگی با پدیده‌های اطرافش و دستیابی به یکپارچگی درونی و بیرونی یاری می‌نماید. این هوش به فرد دیدی کلی در مورد زندگی و همه تجارب و رویدادها می‌دهد و او را قادر می‌سازد به چارچوب بندی و تفسیر مجدد تجارب خود پرداخته و شناخت و معرفت خویش را عمق می‌بخشد. هوش معنوی سازه‌ای است که با روان‌شناسی، زیست‌شناسی، مذهب و معنویت همپوشی دارد و با چهار مؤلفه شکیبایی، تجربیات معنوی، خودآگاهی متعالی و بخشش، به فرد در جهت درک متعالی از ارزش‌ها یاری می‌رساند (زوهر و مارشال^۶، ۲۰۰۴، نوبل^۷، ۲۰۰۱، ایمونز^۸، ۲۰۰۰، نازل، ۲۰۰۴).

افرادی که از هوش معنوی برخوردار هستند دارای صفات، قدرت مقابله با سختی‌ها، دردها و شکست‌ها، بالا بودن خودآگاهی در این افراد، حسی که این افراد را هدایت درونی می‌کند، درس گرفتن از تجربیات و شکست‌ها، از دشواری‌های زندگی فرصتی می‌سازد برای دانستن، توانایی ایستادگی در برابر جمع و هم‌رای نشدن با عامه مردم، گفتن «چرا؟»، پرداختن به سجایای اخلاقی و اهمیت دادن به آنها، توانمند بودن در خودداری و کنترل خویش،

---

^۱ - spiritual intelligence

^۲ - spirituality

^۳ - wegan

^۴ - Janson

^۵ - Nazell

^۶ - Zaheer & Marchall

^۷ - Nobell

^۸ - Emonz

برخوردار بودن از حس انعطاف پذیری بالا می باشد (سیسک ۱ ۲۰۰۲، سهرابی و ناصری، ۱۳۸۷).

فرد به وسیله هوش معنوی میتواند، بهترین و مناسب‌ترین تصمیمات را براساس ابعاد روانی و جسمانی در جهت ارتقاء سازگاری و انطباق پذیری با شرایط و محیط زندگی پیچیده امروزی اتخاذ کند. تلفیق فعال معنویت در زندگی روزانه و استفاده انطباقی از توانایی‌ها، ارزش‌ها و منافع مربوط به آن، بیانگر ابراز هوش معنوی است (صمدی ۱۳۸۹، ابراهیمی ۱۳۸۹، سهرابی و ناصری ۱۳۸۷، کینگ ۲ ۲۰۰۷).

هنگامی که در جستجوی معنی سوالاتی مانند منچه کسی هستم؟ چرا اینجا هستم؟ واقعا چه اتفاقی افتاده است؟ هستیم، متکی به هوش معنوی خواهیم بود. هوش معنوی، آگاهی از حقایق، ارزشها اعتبار و اصول اخلاقی است و روی حفظ عمیق ارزشهای فردی متمرکز بوده و با آنچه عامل تداوم، بخشش، نوآوری و تعهد است (بویژه در زمان کار و شرایط سخت و دشوار) مرتبط میباشد. هوش معنوی شامل حس معنا داشتن ماموریت در زندگی، حس تقدس در زندگی، درک متعادل ارزش ماده و متعهد به بهتر شدن دنیا است (کینگ، ۲۰۰۸). در مطالعات اسمیت^۳ (۲۰۰۵) نشان داده شده که هوش معنوی، لازمه سازگاری بهتر با محیط است و افرادی که هوش معنوی بالاتری دارند، تحمل آنان در مقابل فشارهای زندگی بیشتر بوده و توانایی بالاتری برای سازگاری با محیط از خود بروز می‌دهند.

وی ده مهارت هوش معنوی را بدین گونه تشریح می‌کند:

۱. تجربه معنوی: ^۴ موجب فعالیت و تجربه‌های خاص مذهبی؛
۲. مقابله با استرس^۵: استفاده از ایمان و اعتقاد مذهبی برای حل مسائل و فشارهای زندگی
۳. هدفمند بودن^۶: داشتن هدفی مشخص در زندگی با در نظر گرفتن مسائل مذهبی
۴. پرستشگاه^۷: تمایل به مکان‌های مذهبی و رهبری مذهبی
۵. خارج شدن از اصول^۸: فاصله گرفتن از اصول و عقاید کلیشه‌ای در زندگی
۶. محدودیت اعتقادات^۹: تأثیر مذهب در رفتار و عملکرد (مانند خوردن، آشامیدن و پوشش)
۷. مقررات مذهبی^{۱۰}: رعایت قوانین و فرمایشات مذهبی در زندگی
۸. نیایش^۱: دعا کردن و اعمال مذهبی در زندگی

---

^۱- Sisk

^۲- King

^۳- Smith

^۴- religious experiences

^۵- coping

^۶- purpose

^۷- worship place

^۸- livind out

^۹-. centrality

^{۱۰}- religious practices

۹. تحمل کردن^۲: تحول نمودن اعتقادات سایر مذاهب و برخورد اصولی و منطقی با آنها

۱۰. مفاهیم دینی^۳: اعتقاد به مفاهیم اساسی دین، مانند خالق یکتای جهان، روح و زندگی پس از مرگ (کینگ^۴، ۲۰۰۸).

یکی از اهداف تحول، روان‌شناسی اجتماعی و سایر حوزه‌های روان‌شناسی در طول زندگی، شناخت و دستیابی توانایی تحمل فشار و تاب آوری در اشکال گوناگون اجتماعی، عاطفی، خانوادگی و... است، تا افراد بتوانند با کسب مهارت‌ها و توانایی‌های لازم به انطباق پذیری و هماهنگی بیشتر با محیط دست یابند. یکی از این مهارت‌ها و توانایی‌ها، هوش در انواع چندگانه آن است که در این بین می‌توان به هوش معنوی اشاره کرد.

در گستره خلقت تنها انسان است که از توانایی هوشی متحول و تحول پذیر برخوردار است که به او قدرت می‌دهد تا خلاق بوده و قوانین و نقش‌ها را در راستای ارتقاء و بهبود کیفیت زندگی‌اش دستخوش تغییرات کرده و دگرگونی‌های لازم را در جهت افزایش میزان انطباق پذیری و رویارویی مثبت با شرایط تهدیدآمیز و ارتقاء تسلط بر خود و محیط را ایجاد نماید و این توانایی همان برخورداری از هوش معنوی است (سیسک، ۲۰۰۲). از دیدگاه امونز هوش معنوی در قالب‌هایی چون صداقت، دلسوزی، توجه به تمام سطوح هشیاری، همدردی متقابل، و وجود حس مبتنی بر اینکه نقش مهمی در یک کل وسیع تر دارد، بخشش و خیرخواهی معنوی و عملی، در جستجوی سازگاری و هم سطح شدن با طبیعت و کل هستی، راحت بودن در تنهایی، بدون داشتن احساس تنهایی، دیده می‌شود (عبدالله زاده، ۱۳۸۶، امونز^۵، ۲۰۰۱).

در دیدگاه مک هاوک (۲۰۰۲) هوش شناختی و هوش هیجانی هر دو در محدوده دانش‌ها و اطلاعات زیستی هستند، ولی هوش معنوی، انتزاعی و دور است. هوش معنوی از طریق دانش‌ها و قوانین معنوی که در دنیای ما پیدا می‌شود، به کار برده می‌شود. در حقیقت هنگامی که هوش شناختی و هوش هیجانی و هوش معنوی با هم به صورت هماهنگ به کار برده می‌شوند، ما قادر به آشکار کردن نیروی درونی مان به طور فزاینده و فراوان در دنیا

جدول شماره ۱- مقایسه هوش معنوی و هوش متعارف (مک هاوک؛ ۲۰۰۲، به نقل از غباری نباب و همکاران، ۱۳۸۶)

هوش متعارف	هوش معنوی
اختصاصی	غیر اختصاصی ^۱
معنایی ^۶	نمادین ^۲
متمایز کننده	متحد کننده ^۳

^۱- prayer

^۲- tolerance

^۳- religious concept

^۴- King

^۵- Emonz

^۶- semantic

شکوفای کننده خود ^۶	کنترل کننده خود ^۱
کیفی	کمی
معنوی	مادی ^۲
شهود	عقل

جاین و پورهیت (۲۰۰۶) هوش معنوی را توانایی تجربه شده‌ای می‌دانند که به افراد امکان دستیابی به دانش و فهم بیشتر را می‌دهد و زمینه‌ای را برای رسیدن به کمال و ترقی در زندگی فراهم می‌سازد. از آنجایی که معنویت یکی از نیازهای درونی انسان بوده و متضمن بالاترین سطوح زمینه‌های رشد شناختی، اخلاقی و تلاش آدمی برای معنا بخشیدن به زندگی و پاسخ چراهای زندگی است، هوش معنوی به عنوان زیربنای باورهای فرد، نقش اساسی در زمینه‌های گوناگون به ویژه ارتقا و تأمین سلامت روانی که تاب آوری یکی از نشانه‌های بهداشتی محسوب می‌گردد، ایفا می‌نماید (یعقوبی، ۱۳۹۱، هامر ۲۰۰۷، ریچاردسون و همکاران، ۲۰۰۸).

مفهوم دیگری که در سال‌های اخیر در حوزه تبیین رفتار انسان توجه پژوهشگران را به خود معطوف داشته است، تاب آوری روان‌شناختی^۷ است که موجب می‌شود تا افراد بر شرایط، موقعیت و عوامل تنیدگی زای^۸ بر زندگی خود و محیط پیرامون تسلط یابند. مفهوم تاب آوری روان‌شناختی از علوم طبیعی وارد ادبیات روان‌شناسی شده است (حسین چاری ۱۳۹۱، قاسم ۱۳۹۱). تاب آوری به قابلیت فرد در برقراری تعادل زیستی، روانی-روحي در برابر شرایط بحرانی و تهدیدآمیز اشاره دارد و حاکی از توانمندی شخص در حفظ تعادل روانی و جسمانی است (کانر و دیویدسون^۹، ۲۰۰۳).

به عبارتی دیگر تاب آوری به ظرفیت بازگشت از چالش‌های اجتماعی، مالی یا احساسی به تعادل مجدد اطلاق می‌شود و نشانگر توانمندی افراد برای سازش یافتگی دوباره در برابر شرایط و موقعیت‌های نابسامان و نامطلوب است به طوری که فرد به طور فعال در سازندگی محیط اطراف خود گام برداشته و مقاومت فعل پذیر در مقابل شرایط بحرانی و مخاطره‌آمیز از خود نشان نمی‌دهد و در پی تجربه پیامدهای منفی و مشکلات هیجانی-عاطفی خود و محیط اطراف خویش است (رزنیك^{۱۰}، ۲۰۱۰). بنابراین، افراد با تاب آوری بالا دارای ویژگی‌هایی همچون شایستگی اجتماعی، مهارت‌های حل مسئله، آینده جویی و خودگردانی هستند. آنان از تاب آوری برای برخورد با

^۳ - non – specific

^۴ - symbolic

^۵ - unify

^۱ - self – control

^۲ - temporal

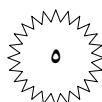
^۶ - self – actualization

^۷ - psychological resilience

^۸ - stressor

^۹ - Connor. K & Davidson

^{۱۰} - Resnick

چالش‌های زندگی و سازگاری با آن بهره می‌برند. بخش‌های تشکیل‌دهنده تاب‌آوری عبارتند از عوامل محافظتی و عوامل بهبودی. عوامل محافظتی، سبب افزایش توانمندی‌های فرد برای مقابله با چالش یا تضاد در زندگی‌اش می‌گردد که شامل محیط‌هایی مثل خانواده، مدرسه، گروه‌های حمایتی اجتماعی و شخص خود فرد است. عوامل بهبودی در سازگاری فرد با رخدادهایی همچون بیماری، مرگ نابهنگام و ... در فرد مؤثر می‌باشد. این عوامل شامل ارتباط خانواده، دوستان و افراد جامعه با فرد است (بارتلت^۱ و همکاران^۲، ۲۰۰۳، معینی، ۱۳۸۹، یعقوبی^۳، ۱۳۹۱، ولش^۴، ۲۰۱۰).

عده زیادی از مردم در طول زندگی با یک یا چند واقعه وقایع آسیب‌زا روبرو می‌شوند. آنها باید شرایط استرس‌زا را تحمل کنند تا بتوانند در طول زندگی ایستادگی نشان دهند. در چندین سال گذشته شاهد افزایش اطلاعات جدید در مورد مکانیسم‌های روان‌شناختی و عصب‌شناختی که در ارتقاء درگیرند هستند، بوده ایم (فیدر^۵ و همکاران، ۲۰۱۰). افراد تاب‌آور ظرفیت بیشتری را از خود نشان می‌دهند تا بعد از حوادث استرس‌زا تعادل فیزیولوژیکی، روانی و ارتباطات اجتماعی خود را مجدداً بدست آورند (زاوترا، هال و مورای، ۲۰۱۰).

تاب‌آوری به عنوان مقاومت موفقیت‌آمیز فرد در برابر موقعیت‌های تهدیدآمیز و چالش برانگیز تعریف می‌شود، و افراد تاب‌آور افرادی هستند که علیرغم مواجهه با استرس‌های مزمن و تنیدگی‌ها، از آثار نامطلوب آنها می‌کاهند و سلامت روانی خود را حفظ می‌کنند (اگایی^۶ و ویلسون^۷، ۲۰۰۵).

در یک بازنگری گسترده در مطالعات در زمینه تاب‌آوری در طی ۲۵ سال که توسط ماستن و کاترورث^۸ (۱۹۹۸) انجام شد، عوامل حمایتی تاب‌آوری (دین، خانواده و ...) در سلامت جوانان بویژه دانشجویان مؤثر است. شایان ذکر است در سطح فردی، نگرش مذهبی و امید به آینده به عنوان پتانسیل‌های حمایتی برای تاب‌آوری می‌باشد و افراد با داشتن مذهب و نگرش معنوی احساس هدفمندی می‌کنند و علیرغم اینکه با مشکلات روبرو هستند از امید برای بهبود شرایط در آینده بهره می‌برند (کینگ^۹، ۲۰۰۷، پارکنز^{۱۰}، ۲۰۰۴، هامر^{۱۱}، ۲۰۰۷).

در یک مطالعه که به وسیله کافمن^{۱۲} و همکارانش (۱۹۹۴) بر روی کودکان با تاب‌آوری تحصیلی بالا که سابقه مواجهه با سوء رفتار را داشته‌اند، نشان داد که تنها ۲۱ درصد از آنها تاب‌آوری اجتماعی داشتند. با این وجود، تاب‌آوری از مشکلات روان‌شناختی در جوانان و نوجوانان پیشگیری می‌کند و از آنها در برابر تأثیرات روان‌شناختی حوادث مشکل‌زا محافظت می‌کند (پین کورت^{۱۱} و همکاران، ۲۰۰۹، عبدالله زاده، ۱۳۸۶، ریچاردسون^{۱۲} و همکاران، ۲۰۰۸، فلاح جوشقانی، ۱۳۸۹).

-
- ^۱ - Bartlet
  - ^۲ - Welsh
  - ^۳ - Feder
  - ^۴ - Agaibi
  - ^۵ - Wilson
  - ^۶ - Masten & Coatsworth
  - ^۷ - King
  - ^۸ - Perkins
  - ^۹ - Huhra
  - ^{۱۰} - Kaufman
  - ^{۱۱} - Pinqart
  - ^{۱۲} - Richardson

تاب آوری سازه‌های روان‌شناختی است که موجب توجه بسیاری از روان‌شناسان در حوزه سلامت روان انسان مورد توجه قرار گرفته و آن را در ارتباط با سازه‌های دیگر همچون هوش و معنویت مورد بررسی قرار می‌دهند. چنانچه یافته‌های پژوهشی‌ها (کیخسروانی و همکاران ۱۳۹۱، ولش و برادسکی^۱ ۲۰۱۰، مولوی ۲۰۰۹، یعقوبی ۱۳۹۱، جاین و پورهست^۲ ۲۰۰۶)، نشان داد که هوش معنوی ارتباط مثبت و معناداری با تاب آوری در انسان‌ها دارد. بررسی و کشف روابط بین تاب آوری روان‌شناختی و هوش معنوی دانشجویان به عنوان عوامل شناختی در عملکرد فرد و تعیین توان پیش بینی آنان در موقعیت‌های مخاطره‌آمیز، از اهمیت خاصی برخوردار بوده و با شناخت و شناسایی عوامل و مؤلفه‌های روان‌شناختی تأثیرگذار بر تاب آوری و سرسختی دانشجویان می‌توانیم به راهبردهای قابل اجرا در شرایط نامطلوب و بحرانی و ارائه آموزش مهارت‌های لازم جهت رویارویی مثبت و کارآمد با موقعیت‌های تنیدگی‌زا در آنان دست یابیم. به این منظور پژوهش حاضر در پی یافتن پاسخ به این پرسش است که آیا میزان هوش معنوی دانشجویان در چهار مؤلفه خودآگاهی متعالی، تجارب معنوی، شکیبایی و بخشش با سرسختی و تاب آوری روان‌شناختی آنان در ارتباط است؟

روش

پژوهش حاضر توصیفی - پیمایشی از نوع همبستگی است. جامعه آماری شامل کلیه دانشجویان دانشگاه‌های تهران، تربیت مدرس، تهران مرکزی و علوم تحقیقات شهر تهران بود که در سال تحصیلی ۹۲-۱۳۹۱ مشغول به تحصیل بودند. براساس روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چند مرحله‌ای نخست از هر دانشگاه، دو دانشکده و از هر دانشکده ۵ کلاس به صورت تصادفی انتخاب شدند. تعداد نمونه در این پژوهش ۴۵۰ دانشجو (۲۲۰ پسر و ۲۳۰ دختر) بود که توسط ابزارهای هوش معنوی سهرابی و ناصری (۱۳۸۷) و تاب آوری روان‌شناختی کانر و دیویدسون (۲۰۰۳) مورد آزمون واقع قرار گرفتند.

پرسشنامه هوش معنوی

پرسشنامه مقدماتی هوش معنوی از ۸ عامل و ۱۰۸ سؤال تشکیل شده بود که بعد از اجرای پرسشنامه روی ۵۵۷ نفر و تحلیل عامل اکتشافی و چرخش واریماکس، تعداد سؤالات به ۹۷ آیتم کاهش پیدا کرد و سؤالات در ۴ عامل خودآگاهی متعالی با ۵۵ سؤال، تجارب معنوی با ۱۹ سؤال، شکیبایی با ۱۶ سؤال و بخشش با ۷ سؤال تهیه گردید و هر سؤال روی یک پیوستار چهار گزینه‌ای تقریباً همیشه، اغلب، به ندرت و هرگز پاسخ داده می‌شدند. پرسشنامه هوش معنوی را سهرابی و ناصری (۱۳۸۷) تهیه کرده‌اند که حاوی ۹۷ سؤال است و چهار مؤلفه خودآگاهی متعالی، تجارب معنوی، شکیبایی و بخشش را می‌سنجد.

به منظور تعیین پایایی پرسشنامه از روش همسانی درونی استفاده شد. در این روش بر همسانی یا یکنواختی ماده‌ها یا اجزاء تشکیل دهنده یک آزمون تأکید می‌شود (سیف، ۱۳۸۴). برای محاسبه همسانی درونی پرسشنامه از

^۱ - Weish & Brodsky

^۲ - Gain & Purohit

ضریب الفای کرونباخ استفاده شد. نتایج نشان داد که ضریب پایایی کل پرسشنامه اولیه (۱۰۸) سؤالی برابر ۰/۹۵ است و ضریب پایایی کل پرسشنامه نهایی (۹۷ سؤالی) پس از حذف ۱۱ سؤالی که بار عاملی کمتر از ۰/۴ داشتن برابر ۰/۹۸ می‌باشد.

- ضریب پایایی کل پرسشنامه ۹۷ سؤالی هوش معنوی (سهرابی و ناصری، ۱۳۸۷) و هر یک از چهار عامل آن به ترتیب خودآگاهی متعالی ۰/۹۶، تجارب معنوی ۰/۹۰، شکیبایی ۰/۸۶ و بخشش ۰/۸۳ می‌باشد، که نشان دهنده همسانی و یکنواختی ماده‌های پرسشنامه محقق ساخته دارد.

- ضریب پایایی کل پرسشنامه ۹۷ سؤالی هوش معنوی در مقایسه با ضرایب پایایی کل سایر مقیاس‌های موجود برای سنجش هوش معنوی نیز بالا می‌باشد. ضرایب پایایی کل مقیاس هوش معنوی یکپارچه ISIS (امرام و دریر، ۲۰۰۷) برابر ۰/۹۷ و پرسشنامه خودسنجی هوش معنوی SISRI (کینگ، ۲۰۰۷) برابر ۰/۹۵ می‌باشد. مقیاس ۱۷ سؤالی هوش معنوی SIS (ناسل، ۲۰۰۴) برابر ۰/۸۷ می‌باشد. متجانس و همگون بودن سؤال‌های پرسشنامه و بالا بودن تعداد سؤال‌های پرسشنامه، می‌تواند از دلایل بالا بودن ضریب پایایی پرسشنامه هوش معنوی باشد (سهرابی و ناصری، ۱۳۸۷).

مقیاس تاب آوری کانر و دیویدسون^۱ (۲۰۰۳)

این مقیاس سنجش ابعاد گوناگون تاب آوری روان‌شناختی را در بر گرفته و شامل احساس توانایی فردی^۲، مقاومت در برابر تأثیرات منفی^۳، پذیرش مثبت تغییر^۴، اعتماد به غرایز فردی^۵، احساس حمایت اجتماعی^۶، ایمان^۷ و روی آورد عملگرایانه به روش‌های حل مسئله^۸ است. ماده‌های پرسشنامه به روش پنج درجه‌ای لیکرت (کاملاً نادرست، نادرست، درست، گاهی درست، همیشه درست) نمره گذاری شدند. با روش تحلیل عاملی و روایی همگرا و واگرا روایی پرسشنامه و اعتبار آن با روش بازآزمایی محاسبه و ضریب الفای کرونباخ توسط کانر و دیویدسون (۲۰۰۳) برابر ۰/۷۳ گزارش شده است. همچنین حسین چاری و قاسم اعتبار مقیاس تاب آوری را طی پژوهش خود با روش محاسبه ضریب الفای کرونباخ ۰/۸۴ گزارش کرده‌اند. ...

جهت تحلیل داده‌ها، ضرایب همبستگی محاسبه و پس از تحلیل رگرسیون چندگانه به روش همزمان اجرا گردید.

یافته‌ها

^۱ - Conner – Davidson Resilience Scale

^۲ - personal competence

^۳ - tolerance of negative affect

^۴ - positive acceptance of change

^۵ - trust in one's instincts

^۶ - social support

^۷ - faith

^۸ - action oriented approach to problem solving

تحلیل داده‌های آماری بر اساس ضریب همبستگی پیرسون در متغیرهای هوش معنوی و تاب آوری در جدول (۱) آمده است.

جدول ۱: نتایج آزمون همبستگی پیرسون در تاب آوری و متغیرهای هوش معنوی

بخشش	شکبایی	تجارب معنوی	خودآگاهی	
۰/۱۹۸*	۰/۱۷۵*	۰/۳۴۷**	۰/۴۴۴**	ضریب همبستگی
۰/۰۱۹	۰/۰۳۸	۰/۰۰۱	۰/۰۰۰	سطح معناداری

همانطور که جدول فوق نشان می‌دهد بین همه‌ی متغیرهای هوش معنوی با تاب آوری رابطه معنادار و مثبتی وجود دارد. همچنین به منظور پیش‌بینی از آزمون رگرسیون به عمل آمده است. نتایج حاصل از آن در جداول بعدی آورده شده است.

جدول ۲: محاسبات ضریب همبستگی مقیاس‌های هوش معنوی با تاب آوری

شاخص	R	ضریب تبیین R	ضریب تبیین اصلاح شده	برآورد خطای معیار
تاب آوری	۰/۵۷۹	۰/۴۵۲	۰/۴۶۱	۸/۷۷۱۲۱

همانطور که جدول فوق نشان می‌دهد ضریب همبستگی چندگانه بین مقیاس‌های هوش معنوی با تاب آوری برابر ۰/۵۷۹ است. ضریب تبیین اصلاح شده نیز حاکی از آن است که ۴۶٪ تغییرات تاب آوری ناشی از متغیر پیش‌بین است و این ضریب در سطح آلفای ۰/۰۱ معنی دار است.

جدول ۳: آزمون تحلیل واریانس رگرسیون متغیر تاب آوری

مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	سطح معناداری
۲۷۲۴۰/۹۲۴	۴	۶۸۰۵/۳۲۷		
۴۵۶۷۳/۳۲۱	۳۴۶	۹۸/۵۶۰	۲۰/۱۱۷	۰/۰۰۰
۷۲۹۱۴/۲۴۵	۴۵۰			
				کل

همانطور که جدول فوق نشان می‌دهد بین مقیاس‌های هوش معنوی و تاب آوری $P < ۰/۰۵$ و $F(۴) = ۲۰/۱۱۷$ رابطه معنادار است.

از سوی دیگر، با ملاحظه جدول (۴) ضرایب معادل استاندارد و دیگر شاخص‌های آماری جهت پیش‌بینی تاب آوری از روی چهار مقیاس هوش معنوی مشخص شده است.

جدول ۴: ضرایب معادله مرتبط با رگرسیون بر مقیاس‌های هوش معنوی برای تاب آوری

ضرایب غیر استاندارد	ضرایب استاندارد	T	سطح معناداری
---------------------	-----------------	---	--------------

	خطای استاندارد		B	B	
ثابت	۰/۰۰۱	۸/۰۹۷	۳/۵۲۸	۳۴/۲۳۶	
خودآگاهی	۰/۰۰۲	۴/۴۲۷	۰/۲۴۷	۱/۴۶۸	۲/۵۶۳
تجارب معنوی	۰/۰۰۹	۳/۷۰۳	۰/۲۶۲	۱/۵۱۵	۱/۰۹۵
شکیبایی	۰/۰۱۲	۲/۶۴۹	۰/۰۶۱	۰/۷۶۴	۱/۰۶۱
بخشش	۰/۰۳۱	۲/۱۶۰	۰/۲۲۴	۰/۱۴۲	۰/۳۳۴

همانطور که جدول فوق نشان می‌دهد ضرایب معادل رگرسیون تاب‌آوری بر اساس مقیاس‌های هوش معنوی منجر به معادله پیش‌بینی به شرح زیر شد:

$$(\text{بخشش}) + ۰/۳۳۳ + (\text{شکیبایی}) + ۱/۰۰۶ + (\text{تجارب معنوی}) + ۱/۰۰۹ + (\text{خودآگاهی}) + ۲/۵۶۳ + ۳۴/۲۳۵ = \text{تاب‌آوری}$$

اعتبار پرسشنامه هوش معنوی در پژوهش حاضر برابر ۰/۸۸ و برای خرده مقیاس‌های آن به ترتیب برابر با، خودآگاهی = ۰/۷۸، تجارب معنوی = ۰/۷۱، شکیبایی = ۰/۷۲، بخشش = ۰/۶۵ و برای پرسشنامه تاب‌آوری برابر ۰/۷۳ بدست آمد.

بحث

این پژوهش به منظور بررسی رابطه هوش معنوی و تاب‌آوری روان‌شناختی دانشجویان صورت گرفت. یافته‌های پژوهش حاکی از آن بود که، متغیرهای هوش معنوی با تاب‌آوری رابطه مثبت و معنادار دارند و ضریب تبیین ۴۶٪ نشان‌دهنده تغییرات تاب‌آوری ناشی از متغیر پیش‌بین (هوش معنوی) است. طبق ضرایب معادل استاندارد و رگرسیون از بین زیر مقیاس‌های هوش معنوی، خودآگاهی متعالی (۴/۴۲۷) بیشترین سهم را در تبیین تغییرات تاب‌آوری ایفا می‌کند و بخشش (۲/۱۶۰٪) تغییرات تاب‌آوری را تبیین می‌نماید. یافته‌های پژوهش با نتایج پژوهش کیخسروانی، بابامیری، دهقانی (۱۳۹۱)، یعقوبی (۱۳۹۱) همسو و هماهنگ می‌باشد. به‌طوری‌که این پژوهشگران در بررسی‌ها و مطالعات خود دریافته‌اند که هوش معنوی با تاب‌آوری رابطه معنادار داشته و افزایش هوش معنوی به‌عنوانی با ارتقاء تاب‌آوری و سرسختی روان‌شناختی افراد به‌ویژه دانشجویان مرتبط می‌باشد و هوش معنوی به‌طور معناداری، تاب‌آوری را پیش‌بینی می‌کند. از سویی تاب‌آوری نباید به‌عنوان یک صفت ایستا تصور شود، یا به‌عنوان یک ویژگی فردی انگاشته شود. تاب‌آوری از مجموعه‌ی فرآیندها و تعاملاتی که فراتر از مرزهای ارگانسیم فردی است و شامل روابط نزدیک و حمایت اجتماعی است، به‌وجود آمده است. افزون بر این، پژوهشگران بر این باورند که تاب‌آوری نوعی ترمیم خود با پیامدهای مثبت هیجانی، عاطفی و شناختی است، از این رو مقابله موفق در زندگی را فراهم می‌کند که مقابله مثبت با زندگی، هم می‌تواند پیامد تاب‌آوری به‌شمار رود و هم به‌عنوان پیش‌آیند، سطح بالاتری از تاب‌آوری را سبب شود. دیدگاه‌های تحولی نقش مرکزی در تحقیقات مربوط به تاب‌آوری مدرن را ایفا نموده‌اند. تاریخ علم تاب‌آوری ارتباط نزدیک با تاریخ پیدایش روان

شناسی تحولی به عنوان چارچوبی برای درک و بررسی مشکلات رفتار بشری در زندگی دارد (ماستن، ۲۰۰۶). این محدوده ها و دامنه های فعالیت مفهومی و تجربی اشتراکات زیادی با همدیگر دارند.

ولش و برادسکی (۲۰۱۰)، جاین و پیرهست (۲۰۰۶)، در پژوهش های خود دریافتند که هوش معنوی توانایی تجربه شده ای است که به افراد امکان دستیابی به دانش و فهم بیشتر را می دهد و زمینه را برای رسیدن به کمال و ترقی در زندگی افراد فراهم می سازد و هوش معنوی مجموعه ای از فعالیت هایی است که علاوه بر لطافت و انعطاف پذیری در رفتار و افزایش مقاومت در مقابل تنیدگی، موجب خودآگاهی و بینش عمیق فرد نسبت به زندگی و هدفدار نمودن آن می گردد، به گونه ای که اهداف، فراتر از دنیای مادی ترسیم می شوند. کینگ (۲۰۰۸)، نازل (۲۰۰۴)، غباری بناب (۱۳۸۶)، تأکید می کنند هوش معنوی را به عنوان کاربرد ظرفیت ها و منابع معنوی در زمینه ها و موقعیت های عملی می توان در نظر گرفت که افراد برای مقابله با تنیدگی ها، تصمیم گیری های مهم و اساسی، اندیشه در موضوعات وجودی توأم با تلاش در جهت حل مسائل روزانه از آن استفاده می کنند. نازل (۲۰۰۴)، احمدی (۱۳۸۸)، فونتانا (۱۳۸۹) و هادی تبار (۱۳۹۰) معتقدند مؤلفه های هشت گانه ای که نشان دهنده هوش معنوی رشد یافته هستند، درستی و صراحت، تمامیت، تواضع، مهربانی، سخاوت، تحمل، مقاومت و پایداری (تاب آوری) و تمایل به برطرف کردن نیازهای دیگران را در برمی گیرد و خود کنترلی را که هسته اصلی تمامی این رفتارهای فاضلانه است، در فرد پرورش و ارتقاء می دهد به طوری که افرادی که هوش معنوی بالایی دارند، ظرفیت متعالی و هشیاری بالایی داشته که آنان را قادر می سازد که بخشی از فعالیت های روزانه خود را به اعمال معنوی اختصاص داده و توانایی آنان را در تسلط بر خود و محیط افزایش می دهد و این یافته ها با نتایج پژوهش حاضر همسو می باشد. پیشنهاد می شود که مراکز آموزشی و دانشگاهی، با برگزاری کلاس ها و دوره های آموزشی هوش معنوی و مؤلفه های آن، مهارت تاب آوری روان شناسی را در آنان ارتقاء دهند و پژوهش های آتی رابطه هوش معنوی را با سایر مؤلفه های روان شناختی مانند سازگاری اجتماعی، عاطفی و ویژگی های شخصیتی مورد بررسی قرار دهند

منابع

- ابراهیمی، علی. (۱۳۸۹). هوش معنوی و سخت رویی روان‌شناختی
- احمدی، سید جعفر، (۱۳۸۸). از موج به اوج بخشی پیرامون هوش معنوی و معنی داری زندگی برگرفته از سایت www.civilicd.com
- پورافکاری، نصرت‌الله. (۱۳۸۷). فرهنگ جامع روان‌شناسی و روان‌پزشکی. تهران. نشر فرهنگ معاصر
- دژکام، محمود (۱۳۸۲). مقایسه بین مقیاس‌های سلامت روانی مراجعه‌کنندگان به بیمارستان امام حسین و صدرا. اولین کنفرانس خانواده
- زارع، حسین. پدرام، احمد. شیروانیان، مهدی. (۱۳۹۱). پیش‌بینی هوش معنوی براساس صفات شخصیتی آنان. فصلنامه تحقیقات علوم و فناوری. دوره ۱۰. شماره ۱.
- سهرابی، فرامرز و اسماعیل ناصری، (۱۳۸۷). بررسی مفهوم و مؤلفه‌های هوش معنوی ساخت ابزاری برای سنجش آن. فصلنامه علمی - پژوهشی سلامت روان شناختی. دوره سوم. شماره ۴
- سیف، علی‌اکبر. (۱۳۸۶). اندازه‌گیری و سنجش در علوم تربیتی. تهران. نشر روان
- صمدی، پروین. (۱۳۸۵). هوش معنوی. فصلنامه اندیشه‌های نوین تربیتی. سال دوم شماره ۳
- عبدای... زاده، حسن. (۱۳۸۶). ساخت مقیاس هوش معنوی در دانشجویان دانشگاه پیام نور
- غباری بناب، باقر. (۱۳۸۷). هوش معنوی. فصلنامه علمی - پژوهشی اندیشه‌های نوین دینی. سال سوم. شماره ۱۰
- فتاحی، مهدی، فراهانی، علی‌اکبر (۱۳۸۷). ساختار هوش، فصلنامه مدیریت و توسعه، سال اول. شماره ۳۷
- فلاح جوشقانی، راحله (۱۳۸۹). تأثیر آموزش عالی، امیدواری، شادکامی و رضایتمندی از زندگی بین زنان دانشگاه تهران. دانشگاه علامه طباطبایی
- فونتانا. دیوید. (۱۳۸۹). روان‌شناسی دین و معنویت. ترجمه ساوار. الف. چاپ اول. نشر ادیان
- قربانعلی پور، مسعود، احمد مرندی، حمید علی زاده، (۱۳۸۹). تعیین رابطه سخت رویی با دین‌داری. فصلنامه علمی - تخصصی مطالعات اسلام و روان‌شناسی. سال ۶ شماره ۶
- کیخسروانی، مولود، بابامیری، محمد. دهقانی، مصطفی. (۱۳۹۱). بررسی رابطه سلامت روانی و هوش معنوی با تاب آوری دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی کرمانشاه. فصلنامه علمی - پژوهشی جتاشاپیر - دوره سوم. شماره ۲.
- محمدنژاد، علی و دیگران. (۱۳۸۸). مفهوم هوش معنوی مبتنی بر آموزه‌های اسلام. نشریه فرهنگ. سال سیزدهم شماره ۲.
- معینی، زهره (۱۳۸۹). بررسی آموزش هوش معنوی بر اضطراب و سبک‌های دینی دانشجویان. دانشگاه آزاد اسلامی تربیت جام.

- هادی تبار، حمیده، نوابی نژاد، شکوه قدسی احقر (۱۳۹۰). تأثیر آموزش مؤلفه‌های هوش معنوی بر کیفیت زندگی همسران جانبازان شاغل به تحصیل در مدارس بزرگسالان تهران. مجله علمی- پژوهشی جانباز، سال چهارم، شماره ۱۴ (زمستان ۱۳۹۰)

- هاشمی، مهدی (۱۳۸۶). تأثیر آموزش والدین بر اختلال استرس. تهران. دانشگاه علامه طباطبایی
- یعقوبی، ابوالقاسم. (۱۳۹۱). بررسی رابطه هوش معنوی با میزان شادکامی دانشجویان دانشگاه بوعلی همدان، مقاله‌ای در جهاد دانشگاهی تهران (SID)

- **Agaibi.C.E.&Wilson.J.P.(2005)**. Trauma.PTSD. and Resilience.Areview of the literature.Trama.violence & Abuse.6(3).

- **Amram,Y,(2007)**. The development and preliminary valid?tio of the intergrated Spiritual intelligence scale (ISIS).palo aito,CA:institute Of transpersonal psychology working paper. Available on 45-455 <http://www.geocities>

- **Bartlet,s.j.pidmont,R.L: Bilderback,A,Matsumoto.A.k.&bathon j.M(2003)**. spirituality, well-being, and quality of life in people with rheumatoid arthritls, 49(6), 778-783

Conner,K, &Davidson.j.(2002). Resilience and anger in suruivors of violent troama. journal of traumatic stress.16.

Feder.A.&Charney.D (2010). Psychollogical Mechanisms of Resilince to Stress. In: Reich .J.W. Zautra. A & Hall.S.Handbook of adult resilience . The Guilford press.New york.

- **Emmons,R.(2000)**. is spirituality an intelligence motivation Cognition, and the psychology of uitimate concern. The international journal for the psychology of religion,10(1).

- **Gain,M.and pulohit,p (2006)**: spiritual intelliijence:Acontemporary concern with rijard toliving status of the senior citizens journal the India Academy of Applied psychology.32(3),277-233.

- **Huhra,R.(2004)**. Religious copiny as a moderator of the five fact?model of personality traits and Alcohol abuse severity at six- dissertation university of Akron

- **King,Davied,B.(2008)**. Rethinking claims of Spiritual Intelligence in the workplace , Vol,10.No 5.

- **Koenig.D (2007)**. The Spirituality intelligence Project university. Canada. retrived from internet: www. Dbking. Pell Spivitwal intelligence.

- **Nasell,D.(2004)**. spiritual Orientation in Ralation Spiritual Intelligence :A.Consederetion of Degree of ???of phalocophy,university South Australia

- **Resnick,B.(2010)**. The relationship between resilience and motivatiom.Concepts research and out comes pp.199-215 New York.

- **Rich?rlson,D.Mary. F.Pedler,D.Elahi,j.(2008)**. Postraumatic stress and Health-

Realated Guality of life Amory asample treatment and pension-seeking Deployed Canadian forcos Peacekeeping veterans. The Canadian journal of psychology, 153(9):594-600

- **sisk.D.(2002)**. Engaging the spiritual Intelligence of Gifted student.Academic Research library.30(1).p.(24-30).

- **welsh,E.A.,&Brodsky,A,E.(2010)**. After every darkness is liyt: Resilient Afghan women coping with violence and immigration. Asian-American journal of Psychogy,1(3),163-174

- **wigglesworth, Cindy(2004)**. spiritual Intelligence& why it Matters", Conscious pursuits,Inc:(CPI

- **Zohar&marshall.D .(2004)**. SQ: Spiritual intelligence: the altimate intligence, new york, NY.usa:B loomsloury.

Zavtara,B &HallmM &Muray,R (2010). After every darkness is lhght: resilience with violence and immigration. Asia – American journal of Psychology ,1 (3).

